

УДК 351.852:023.1(477)

Валентина Семесько,

в. о. мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті обґрунтовується необхідність урегулювання на законодавчому рівні діяльності електронних бібліотек, передачі бібліотекам електронних копій тиражованих видань, а також питання дотримання прав суб'єктів авторського права та суміжних прав під час створення й використання електронних бібліотечних ресурсів.

Ключові слова: електронна бібліотека, реформування законодавства, зміни до законодавства, бібліотечна справа, бібліотечне законодавство.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. № 956 було затверджено Державну цільову національно-культурну програму створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» (далі – Програма). Метою Програми є підвищення ефективності використання і забезпечення доступу до документів, які зберігаються в бібліотеках. Для цього Програмою передбачається розроблення та вдосконалення відповідної законодавчої бази до 2013 р. У Програмі визначено, що розроблення й вдосконалення відповідної законодавчої бази має відбуватися з врахуванням уже існуючого науково-методичного підґрунтя теорії та технології створення й діяльності електронних бібліотек.

Програмою на Національну академію наук України покладено обов'язок до 2013 р. розробити пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази з питань:

- дотримання прав суб'єктів авторського права і суміжних прав під час створення та використання електронних бібліотечних ресурсів;
- використання та статусу електронних інформаційних ресурсів, електронних видань;
- передачі до бібліотек електронних копій тиражованих видань.

Вирішення вищезазначених завдань актуалізує необхідність здійснення наукових та науково-практичних досліджень у галузі законодавчого забезпечення бібліотечної справи. Внаслідок актуальності та затребува-

ності проблема знайшла відображення в працях вітчизняних та зарубіжних бібліотекознавців. Зокрема, Я. Л. Шрайберг у своїх працях «Первое десятилетие информационного века: влияние информационно-электронной среды на роль и позицию библиотек в развивающемся обществе» та «Электронные библиотеки» на аналізі технічних даних доводить, що електронним бібліотекам у майбутньому належатиме пріоритетна роль у забезпеченні інформацією суспільства. Науковець доходить висновку про необхідність законодавчого врегулювання діяльності онлайн бібліотек.

У свою чергу І. А. Павлуша, досліджуючи створення, становлення, функціонування електронних бібліотек, доходить висновку про необхідність удосконалення правової бази регулювання прав бібліотек на використання та поширення наукової, освітньої та культурологічної інформації, розроблення нормативного забезпечення для передавання до фонду наукових книгозбірень комп'ютерної інформації, розроблення єдиних технологічних вимог до комплектування та організації бібліотечного фонду. Водночас дослідники, констатуючи необхідність законодавчих змін у бібліотечній справі, з огляду на поставлені у їхніх роботах завдання не зупиняються на конкретних пропозиціях щодо напрямів реформування.

Отже, на сьогодні затребуваним є вирішення таких завдань: обґрунтування необхідності законодавчого забезпечення діяльності електронних бібліотек та вироблення пропозицій щодо реформування законодавства з питання діяльності електронних бібліотек; визначення шляхів законодавчого забезпечення передачі до бібліотек електронних копій тиражованих видань, вирішення питань, пов'язаних з авторським та суміжними правами під час створення та використання електронних бібліотечних ресурсів.

Нагальність законодавчого забезпечення діяльності електронних бібліотек визначається зростанням їх кількості та ролі. На сьогодні у світі функціонує понад 500 електронних бібліотек, в Україні – понад 100, найвідомішими серед яких є: бібліотека проекту Vakh Online, велика електронна бібліотека, велика одеська бібліотека, велика онлайн бібліотека e-Reading, електронна бібліотека – Book Land, електронна бібліотека Інституту журналістики, електронна бібліотека Міжрегіональної академії управління персоналом, електронна бібліотека Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, електронна бібліотека української літератури, Поетика: бібліотека української поезії, PSYLIB – психологічна бібліотека та ін.

Проте всі вони існують де-факто, а не де-юре. На сьогодні юридичного поняття «електронна бібліотека» не існує.

З кожним роком кількість електронних бібліотек збільшуватиметься, оскільки зростає кількість користувачів, які хочуть отримувати послуги бібліотеки через Інтернет. Це підтверджують статистичні дані НБУВ. Так, у січні 2012 р. НБУВ відвідало 8 тис. 500 користувачів. У лютому 2012 р. 12 тис. 600 користувачів. Кількість користувачів, що відвідують веб-портал щоденно, у середньому становить 352 особи на день. Натомість середньодобова кількість відвідувачів веб-порталу НБУВ у січні 2012 р. становила 40 тис. 600 осіб. У лютому 2012 р. – 49 тис. 500 користувачів.

Отже, за статистичними даними, кількість користувачів, що отримують щоденно послуги НБУВ шляхом Інтернету, у 128 разів більша, ніж кількість відвідувачів, яким надаються послуги в приміщенні бібліотеки.

У таблиці наведено статистичні дані про динаміку зростання кількості користувачів, які отримують послуги НБУВ через Інтернет.

Таблиця

Динаміка зростання кількості користувачів порталу

| Зростання кількості користувачів порталу у 2004–2011 рр. (показники відвідування наведено станом на 15 травня кожного року) | | | | | | | | |
|--|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Рік | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 |
| Кількість користувачів | 2,3 | 3,5 | 4,8 | 8,4 | 12,4 | 16,8 | 29,8 | 48,2 |

Популярність електронних бібліотек серед користувачів пояснюється тим, що вони володіють можливостями, які не можуть надати традиційні, а саме:

- забезпечення швидкого, постійного, у будь-який час, з будь-якого місця доступу до рідкісних документів, рукописних книг, фотоальбомів, архівів, дисертацій, повнотекстових баз даних у сферах науки, культури, мистецтва, літератури;

- надання користувачам якісно нових можливостей одночасно працювати з великим обсягом електронних документів;

- доставляти користувачам інформацію безпосередньо на їхнє робоче місце або в будь-яке інше місце, враховуючи транспортні засоби (літак, автомобіль, потяг). Роблять вони це досить оперативно, у більшості

випадків забезпечуючи високу міру повноти і релевантності даних та належний рівень комфорту. Користувачам електронних бібліотек, як правило, немає необхідності звертатися до стаціонарних бібліотек [7].

Водночас правові лакуни у зв'язку з діяльністю електронних бібліотек визначають проблемні аспекти їхнього функціонування:

- систематичне порушення авторського права – відсутність дозволів суб'єктів авторського права (авторів, видавців) на переведення їхніх творів в електронну форму та розміщення цих творів в електронній бібліотеці з подальшим наданням користувачам доступу до цих творів;

- неможливість, як правило, притягнути електронні бібліотеки до відповідальності;

- оприлюднення електронними бібліотеками недостовірної, неточної та неповної інформації, що констатують форуми онлайн-бібліотек, а саме: виставляються книги, документи, де цілі розділи або сторінки не відповідають оригіналу чи відсутні; повідомляється інформація без перевірки її на достовірність та без джерела походження.

Тож законодавче визначення поняття «електронна бібліотека» надасть електронним бібліотекам правового статусу, узаконить їхню діяльність, сприяє усуненню проблемних аспектів їх функціонування.

Дослідники С. П. Кудрявцева, В. В. Колос у своїй науковій праці «Міжнародна інформація» визначають електронну бібліотеку «як розподільну інформаційну систему, що дає змогу надійно накопичувати, зберігати й ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів у зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передачі даних» [7, с. 211].

Науковець М. Бакленд, розглядаючи процес модернізації бібліотечної справи, визначає електронну бібліотеку як бібліотеку, у якій матеріали зберігаються й можуть бути використані в електронному вигляді [3, с. 58].

Крім того, доцільно на законодавчому рівні визначити, що електронна бібліотека створюється виключно на базі установи, підприємства, організації. Введення цієї правової норми сприятиме підвищенню відповідальності електронних бібліотек перед користувачами та уможливить контроль з боку держави за діяльністю електронних бібліотек.

Інше питання, що потребує врегулювання, – забезпечення передачі до бібліотек електронних копій тиражованих видань, що дає можливість удосконалити систему отримання затребуваної книги. До виключного права автора належить право дозволяти відтворення його твору (ст. 441 Цивільного кодексу України, ст. 15 Закону України «Про авторське право та суміжні права»).

Відтворення містить зберігання в електронній (цифровій) формі, яку може зчитувати комп'ютер (ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Спрощенню процедури отримання електронних копій твору бібліотеками сприятиме зобов'язання виробників документів (авторів) передавати одержувачам документів разом з обов'язковим примірником документів їхню електронну копію, що вдосконалисть роботу бібліотек з надання послуг. Користувачі зможуть продивлятися електронні копії документів з читальних залів бібліотек, що прискорить процес обслуговування (у декілька разів зменшиться час на доступ до затребуваної літератури). Крім того, бібліотеки зможуть використовувати електронні копії творів, згоду на оприлюднення яких дав автор, для необмеженого доступу до них користувачів.

Наразі в онлайн-режимі бібліотеки можуть пропонувати лише оцифровані книги до 1937 р., на які не поширюється авторське право. Для забезпечення користувачів сучасною літературою в онлайн-режимі бібліотекам потрібно отримувати дозволи від авторів. Для цього бібліотекам потрібно провести широкомасштабну акцію з пошуку авторів і отримання від них дозволу на використання їхнього твору, одним з визначених у Законі України «Про авторське право і суміжні права» способів. Фактично виконати таку масштабну операцію неможливо та й недоцільно. Потрібно змінювати способи отримання від авторів (видавців) дозволу на використання їхніх творів.

Закони України «Про обов'язковий примірник документів» та «Про бібліотеки і бібліотечну справу» передбачають обов'язок авторів (видавців) передавати бібліотекам обов'язковий примірник документів. Законодавче ж визначення обов'язку автора (видавця) за умов передавання примірника укласти договір з бібліотеками про форми й способи використання його твору спростить процедуру отримання авторського дозволу на використання твору, що, у свою чергу, приведе до наукового буму в доступі та використанні сучасної літератури, сприятиме дотриманню авторського права під час створення та використання електронних бібліотечних ресурсів, діяльності електронних бібліотек.

Преференції для авторів, що надаватимуть право безоплатного використання твору, можуть передбачати внесення твору у фонд електронної бібліотеки з можливістю перегляду лише з читальних залів; розміщення твору, а також біографії автора на порталі бібліотеки; введення твору в науково-інформаційний простір, розширений доступ широкого кола науковців та громадськості до твору; забезпечення досто-

вірності, повноти, цілісності, точності відображення твору на порталі бібліотеки; ознайомлення зі статистичною звітністю про затребуваність читачами твору; використання твору в правовому полі. При укладанні договору на платній основі бібліотека надаватиме можливість оприлюднення анотацій твору для ознайомлення користувачів зі змістом твору, щоб визначити доцільність використання твору за відповідну плату; отримання винагороди пропорційно сумі куплених електронних версій творів користувачами через портали бібліотек.

Реформування законодавства, що регулює бібліотечну справу, є нарізною необхідністю. Застосування його сприятиме:

- Модернізації бібліотек та бібліотечної справи в Україні.
- Постійному оновленню та поповненню електронних бібліотечних фондів. Введенню сучасної літератури в електронний науково-інформаційний простір, розширеному доступу широкого кола науковців та громадськості до сучасної літератури.
- Становленню, розвитку та функціонуванню електронних бібліотек.
- Удосконаленню системи надання послуг бібліотеками.
- Спрощенню способів отримання дозволу від авторів на використання їхніх творів. Сприятиме дотриманню авторського права під час створення та використання електронних бібліотечних ресурсів, діяльності електронних бібліотек.

Удосконалив систему забезпечення загальної доступності до інформації та культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються бібліотеками.

Сприяє інтеграції бібліотек України у світовий інформаційний простір.

Список використаних джерел

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України № 32/95-ВР від 27 січ. 1995 р. : офіц. веб-сайт Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/32|95-ВР. – Назва з екрана.
2. Про обов'язковий примірник документів : Закон України №595-14-ВР від 9 квіт. 1999 р. : офіц. веб-сайт Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14-ВР. – Назва з екрана.
3. *Бакленд М.* Модернизация библиотечного дела / М. Бакленд. – М., 2000. – 269 с.
4. Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 р.

№ 956 : офіц. веб-сайт Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: static.rada.gov.ua/zakon/new/karta.htm. – Назва з екрана.

5. Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 р. № 1579 -р. : офіц. веб-сайт Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: static.rada.gov.ua/zakon/new/karta.htm. – Назва з екрана.

6. Электронные библиотеки : учеб. для вузов / А. И. Земсков, Л. Я. Шрайберг. – М. : Либерия, 2003. – 301 с.

7. *Кудрявцева С. П.* Міжнародна інформація : навч. посіб. / С. П. Кудрявцева, В. В. Колос. – К. : Слово, 2005. – 400 с.

8. *Павлуша І. А.* Створення та розвиток електронних бібліотек в Україні: бібліотекознавчий аспект (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). : дис. ... канд. іст. наук 07.00.08. (Павлуша Ірина Анатоліївна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, – К, 2008. – 208 арк.

9. *Шрайберг Л. Я.* Первое десятилетие информационного века: влияние информационно-электронной среды на роль и позицию библиотек в развивающемся обществе : ежегод. докл. конф. «Крым», 2010 г. / Л. Я. Шрайберг. – Судак ; Москва, 2010. – 77 с.